

DAINIUS VAITIEKŪNAS

Kalbantys Kęstučio Nastopkos tekstai

<https://doi.org/10.51554/Coll.21.47.12>

Kęstutis Nastopka, *Įsiklausymai*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, 306 [2] p., ISBN 978-609-425-299-0

Esame įpratę kalbėti apie skaitymo skatinimo būtinybę, nes vaikai ir jaunuoliai esą per mažai atsparūs ekrano kerams, kad dažniau atsiverstų knygą. Tačiau ar ne laikas pradėti kalbėti ir apie pačių kritikų skaitymo problemas? Šiandien skaitant įvairias „profesionalių skaitytojų“ publikacijas gali susidaryti įspūdis, kad kai kada ir patiems kritikams atidus teksto skaitymas jau nebėra įdomus ar būtinas. Daug rašoma apie tokius dalykus, kurie tarsi nereikalauja atidaus literatūros teksto skaitymo: apie naujus biografinius duomenis, egodokumentus, leidybinius atvejus, kultūrinį gyvenimą, rašytoją, kaip istorinį personažą, jo vietą visuomenėje, literatūros lauko jėgas ir nuolat besikeičiantį literatūros vertinimą... Ar kai kuriais atvejais tai nėra bėgimas nuo pabodusio teksto, o kai kada ir nuo pačios literatūros? Žinoma, galima teisinti teksto konvertavimą į kontekstą naujomis metodologijomis, tačiau teksto skaitymas yra visa ko pradžia, net ir patiems naujų metodologijų kūrėjams ir jų vartotojams. Ar gali atidus skaitymas tapti nemadingas? Būtų atskira ir ilga kalba apie tokius kritikos straipsnius, kuriuose stokojama tekstu pagrįstų argumentų, kurių autoriams tekstas tėra pretekstas išsakyti, parungtyniauti, gal net nustelbti aprašomą tekstą savo teksto grožiu ar menine išmone. Tai veikia manipuliacinis santykis su tekstu, vargu ar tokiais atvejais geriausiai girdimas tylus kito balsas – tekstas.

Vis dėlto pasitaiko neabejotinai laimingų išimčių. Viena iš jų – nauja Kęstučio Nastopkos monografija *Įsiklausymai* – naujausia semiotiko, literatūros tyrinėtojo, vertėjo, Vilniaus universiteto profesoriaus emerito knyga, išleista Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykloje. Ji kantriai primena apie šią dieną primirštamą, nepelnytai ignoruojamą lėto skaitymo malonumą. Ją skaitau kaip pagrįstą raginimą grįžti prie teksto. Tai didelio teksto analizės meistro knyga,

kurioje siekiama pasidalinti atidaus skaitymo metu patirtais atradimais ir nuotykiams. Joje daug skaitymo aistros, kuri gali užkrėsti, paskatinti iš naujo pamilti literatūrą, atgauti prarastą skaitymo skonį ar tiesiog jį ugdyti. Pats knygos pavadinimas reiškia dialogo ieškojimą: ir dialogo su tekstais, kurie suvokiami kaip kito balsas (knygos pratarinėje jie taip pat vadinami pašnekovais), ir dialogo su šios knygos skaitytojais, kurių teismui ši knyga atiduodama. Įsiklausyti, ką sako kitas, – tai būtina sąlyga suprasti.

Knygoje surinkti svarbūs per keliolika metų periodikoje ir kituose leidiniuose pasklidę Nastopkos straipsniai. Ji papildo reikšmingų profesoriaus knygų seriją, be kurių nebeįsivaizduojama lietuvių literatūros kritika ir semiotika: *Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai* (1971), *Lietuvių eilėraščių poetika: XX amžius* (1985), *Išsprūstanti prasmė* (1991), *Reikšmės poetika* (2002) ir *Literatūros semiotika* (2010). Anot autoriaus, „[I]šleidęs savo ‚Literatūros semiotiką‘, maniau, kad tai bus mano gulbės giesmė. Bet po jos ir prieš ją įvairiuose leidiniuose išspausdinau pluoštą semiotinių straipsnių ir literatūrinės eseistikos. Kad šie rašiniai neužsimestų, šiek tiek paredegavęs, sudėjau juos į šią knygą“ (p. 8).

Vieno mūsų pokalbio Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje metu anotuodamas šią knygą autorius pabrėžė, kad pavadinimas susijęs su jo požiūriu į tai, kaip kritikas turi bendrauti su jo analizuojamais tekstais, nes kritikas nėra tik „gražios poetinės kalbos“ vertėjas į „prastą prozos kalbą“, kritiko siekis turi būti daug ambicingesnis:

[...]bandyti prakalbinti knygą, suvokti jos teksto prasmę, nes teksto prasmė nėra kažkas, kas gali būti išgirsta pastačius ausis, o teksto prasmė randasi iš dviejų komunikacijos partnerių – teksto ir jo suvokėjo – sąveikos. Tekstas nėra tiktai siuntėjo įdėtos reikšmės perdavimas priėmėjui. Jis yra prasmės ir reikšmės gamintojas. Kad suprastum, ką sako literatūros tekstas, būtina ne tik jį išsiklausyti, bet ir įsiklausyti.¹

Tokio požiūrio autorius laikosi ir šios knygos įvadiniamame tekste „Vietoj pratarinės“ pabrėždamas, kad „skaitantis subjektas išsipildo tik per skaitomo teksto išsipildymą“, kad „prasmės konstravimas yra nesibaigiantis procesas“ (p. 7). Dar kita proga peržvelgdamas savo turtingą skaitytojo patirtį jis yra šį teiginį argumentavęs ir taip:

1 Žr. Kęstutis Nastopka, Heidi Toelle, „Greimas – mano lėmėjas...“, *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sudarytojas Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2017, t. 1, p. 527–548.

Tinkamai užklaustas tekstas gali pasakyti tai, ko klausėjas nežino. Semiotinė analizė – ne semiotinio žinojimo demonstravimas, o dialogas, konstruojantis nevienareikšmę prasmę. Įsiklausymas nebūtinai baigiasi prasmės pagava. Ji bet kada gali išsprūsti iš tinklo, paspęsto analizės instrumentų. Bandymas įsiklausyti yra nesiliaujantis prasmės ieškojimas.²

Autorius pristato įvykusią svarbią savo, kaip kritiko, permainą kaip skaitytų tekstų poveikį (jo prisipažinimu, visų pirma, Juriiaus Lotmano, o vėliau Algirdo Juliaus Greimo semiotikos tekstų): nuo kruopštaus poetinio kalbėjimo vertėjo į sąvokinę kalbą – į aktyvų jos reikšmės kūrėją, aiškiai suvokiantį, kad reikšmė yra procesas, o ne baigtiniai duomenys, kurie išskaitomi kartą ir visiems laikams. Šią nuostatą be abejonės patvirtina šioje knygoje sudėti tekstai – juose pasiekta aukšta reikšmės konstravimo temperatūra, kuri negali nesuteikti kūrybinių impulsų ne vienam šios knygos skaitytojui. Procesui, tėkmei paklūsta ir paties autoriaus tekstai: iš esmės nė publikacija negali apsaugoti jų nuo naujo redagavimo, papildymo, jei naujo skaitymo metu pastebimi nauji dalykai, todėl ne vienas knygoje pakartotinai skelbiamas tekstas patyrė vienokį ar kitokį naują autorinį redagavimą. Knyga atveria literatūrą kaip ypatingą kūrybinio vyksmo erdvę, žadinančią skaitytojo kūrybinę vaizduotę. Iš šios knygos galima ne tik daug naujo sužinoti apie literatūrinio gyvenimo faktus ir kontekstus, bet ir gali nutikti, kad jos skaitytojui bent kiek paaštrės rega, poetinė klausa, pastabumas žodžio reikšmės atspalviams – tam, kas būtina skaitymo malonumui patirti.

Nepaprastai malonu skaityti knygą, kurioje su tokia didele aistra išpažįstamas skaitymo malonumas. Nastopka daug metų domisi, gyvena semiotika, reikšmės teorija, ta didelio susikaupimo ir kantrybės reikalaujančia atidaus skaitymo teorija ir praktika, yra vienas pirmųjų semiotikos dėstytojų ir populiariojų Lietuvoje, išvertęs ne vieną Algirdo Juliaus Greimo straipsnį ir tokias jo knygas, kaip *Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas* (2005), *Maupassant. Teksto semiotika: praktinės pratybos* (kartu su Sauliumi Žuku, 2017), parengęs spaudai Greimo tyrimą *Baimės ieškojimas* (kartu su Virginijumi Savukynu, 1999), sudaręs jo straipsnių rinktinę *Lietuvių mitologijos studijos* (2005), redaguoja Vilniaus universiteto periodinį leidinį *Semiotika*, yra daugelio kitų su semiotika sietinų leidinių ir projektų iniciatorius.

2 Išskirtinis pokalbis apie naujausios Kęstučio Nastopkos knygos rankraštį, Lietuvos nacionalinė biblioteka, 2020 03 18, <https://www.lnb.lt/naujienos/5194-isskirtinis-pokalbis-apie-naujausios-k-nastopkos-knygos-rankrasti> [žiūrėta 2021 12 20]

Autorius siekia metodologiškai pagrįsto, aiškaus, skaidraus, nedviprasmiško, „nepritemdyto“ kalbėjimo apie literatūrą. Jo tekstai gražūs ne daugiaaukštėmis metaforomis, o tikslumu, precizija, lakoniškumu, žodžio talpumu. Už viso to justai didelė skaitytojo patirtis, atidus įsiskaitymas (įsiklausymas) į tekstą. Tai kelia pasitikėjimą. Ši sąžiningai daug metų rašyta knyga gali sudominti mokytojus ir jų mokinius: joje daug mokyklinėse programose esančių autorių, į kuriuos pasiūlyta naujai įsižiūrėti. Vis dėlto rekomenduočiau knygą ir tiems, kas nemėgsta ir nesupranta poezijos: gal jie ją pamėgs ir supras, kaip skaityti? Knyga atvira tiek pažengusiam literatūros skaitytojui, tiek pradedančiam. Joje autorius nedemonstruoja visų jam žinomų semiotinės virtuvės įrankių, saikingai vartoja semiotinę terminiją (o ir tie pasitaikantys terminai čia pat paaiškinami), taikydamasis prie su semiotika nesusipažinusio skaitytojo akiračio. Tačiau semiotika jo knygoje dažniausiai jaučiama kaip tam tikra atmosfera ir tekstų analizės įdirbis, kaip tam tikri skaitymo principai, kaip taiklios pastabios, išlavintos semiotiko akies įžvalgos.

Didžioji knygoje sutelktų tekstų dalis – iš pastarojo dešimtmečio publikacijų ir rankraščių. Iš 28 knygos straipsnių tik 5 – iš pirmo XXI a. dešimtmečio, du – iš paskutinių dviejų XX a. dešimtmečių. Trys tekstai nepublikuoti, spausdinami iš rankraščių. Straipsniai knygoje pateikti ne chronologiniu principu, o teminiu, todėl iš visų tekstų nujaučiamas tam tikro bendresnio pasakojimo karkasas. Knygoje sutelkti straipsniai suskirstyti į tris vienas su kitu susijusius skyrius: „Literatūriniai akiračiai“, kuriame sutelktos recenzijos ir kitokie straipsniai, aprėpiantys modernią ir šiuolaikinę lietuvių bei iš dalies latvių literatūrą (Albinas Žukauskas, Alfonsas Andriuškevičius, Marcelijus Martinaitis, Judita Vaičiūnaitė, Henrikas Čigriejus, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Eugenijus Matuzevičius, Gytis Norvilas, Vladas Braziūnas, Juozas Aputis, Tomas Venclova, Antanas Kalanavičius, Knutas Skujenėkas, Uldis Berzinis, Jonas Juškaitis, eiles rašantys dailininkai...), antrame skyriuje „Iš kultūros archyvų“ analizuojami seniausi lietuvių literatūros klasikų tekstai (Kristijonas Donelaitis, Maironis, Balys Sruoga), žvalgomi savotiški literatūros paribiai (Konstantinas Snarskis-Žvaigždulis, Vaidotas Spudas) bei įdomesni tekstų kritikos atvejai (Adomas Jakštas, Kostas Korsakas-Radžvilas, Arūnas Sverdiolas), trečiame skyriuje „Hommage à Greimas“ pateikiami keli straipsniai, skirti Greimo, svarbiausio autoriaus tekstų analizės mokytojo, tekstams („Greimas yra mano lėmėjas“, yra aiškiai paskelbęs autorius³).

3 Žr. „Semiotiko kelias ir pakelės. Literatūros kritiką prof. Kęstutį Nastopką kalbina Dainius Vaitiekūnas“, *Metai*, 2020, Nr. 3, prieiga internete: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=8659> [žiūrėta 2021 12 20]

Įdomu, kad knygoje pasakojama ne tik apie Greimo semiotiką, bet ir apie jo semiotiką iki semiotikos (ankstyvuosiuose tekstuose), plačiai pristatomi jo mitologiniai tyrinėjimai. Džiugina, kad šis straipsnis apie Greimo mitologinius tyrinėjimus pagaliau pasirodė ir lietuvių kalba. Jis pirmiau buvo publikuotas pasaulio semiotikams gerai žinomame periodiniame leidinyje „Semiotica“ prancūzų kalba⁴.

Ši knyga yra grakšti pastarojo meto įvairių Kęstučio Nastopkos naujausių skaitymų sintezė. Knygą galima laikyti originalia, semiotiko parašyta nauja asmenine lietuvių literatūros istorija su metodologinėmis išvalgomis, kaip skaityti arba kaip buvo skaitoma ir kokia skaitymo praktika aktuali. Ši įdomioji lietuvių literatūros istorija aprėpia platų literatūros lauką nuo literatūros iki pat jos iškilųjų skaitytojų: nuo Kristijono Donelaičio, Maironio iki Gyčio Norvilo, o kritikoje – nuo Adomo Jakšto iki Greimo, Arūno Sverdiolo, įtraukia pastebėjimus apie literatūros ir dailės ryšį, pristato net ir dailininkų poeziją, žvalgo taip pat ir lietuvių prozos viršūnes (Balį Sruogą, Juozą Aputį), apibūdina kaimynų latvių poeziją, mitologiją, pristato taip pat ir nepelnytai primirštus poetus, įdomiai pasakoja apie Greimo ir Juozo Miltinio dialogą, išryškėjantį iš jų knygų vienas kitam dedikacijų. Šioje knygoje – didelė įvairovė, joje visko tiek daug, ir taip lengvai apie sudėtingus dalykus parašyta, kad nepabosta skaityti.

Einama nuo atskirų rašytojų kūrinių ir jų rinkinių skaitymų į tekstų apie tekstus skaitymą, kurie ir kelia bendresnius tekstų interpretacijos klausimus. Visais atvejais autorių domina dialoginė sąranga: mielai svarstomi su numanomu sakytoju ir su teksto supratimu susiję klausimai. Pašnekovų – analizuojamų autorių – pasirinkimas, tikėtina, gerai atskleidžia autoriaus estetinį vertinimą, jo dabartinį literatūrinį skonį ar netgi tam tikrą požiūrį, kas iš lietuvių literatūros ir kritikos pirmiausia turėtų rasti vietą įsivaizduojamoje vertingų tekstų antologijoje. Kaip matyti, daugiausia skaitoma poezija, tačiau į patyrisio skaitytojo akiratį patenka ir prozos ar net negrožiniais laikomų tekstų (Donelaičio įrašų krikšto metrikų knygoje, Miltinio ir Greimo dedikacijų, įvairių kitų skaitymo patirtis apibendrinančių tekstų). Suprantama, nemažai tekstų skirta savo kartos autoriams (Juditai Vaičiūnaitei, Jonui Juškaičiui, Marcelijui Martinaičiui ir kt.), kuriuos analizuodamas autorius, jo paties teigimu, pats susiformavo kaip skaitytojas, pagaliau jo dėka ir pati jo poetų kartos kūryba tapo suprantamesnė, o poetiniai atradimai savotiškai įteisinti. Pakanka prisiminti jau vien 1968 m. *Literatūroje*

4 Kęstutis Nastopka, „Les recherches de Greimas sur la mythologie lithuanienne“, *Semiotica*, Toronto: De Gruyter Mouton, 2017, issue 2014, p. 139–158.

ir *mene* pasirodžiusį straipsnį „Apie žalias žuvis, gyvenimišką logiką ir poetinę kalbą“, ginantį šios kartos poeziją, jos teisę būti kitokiai, griauti „unifikuotą mąstymą“. Beje, knygoje tekstų analizę gali papildyti ir paties skaitytojo savirefleksija. Antai pristatant Vaičiūnaitės poezijos analizę prisipažįstama: „Supratau, kad Vaičiūnaitės metaforų neįmanoma išversti į loginę kalbą, kad norint jas perprasti reikia mokytis vienkartinės poetinės kalbos. Man rašymas apie Vaičiūnaite, kaip ir apie kitus šios karto poetus, buvo naujos poetinės kalbos mokymasis“ (p. 37).

Kaip įprasta, autoriui būdingi itin taiklūs, išraiškingi tekstų pavadinimai, turintys daug apibendrinančios jėgos, ištisu istorijų nuorodų (prisiminkime bene įspūdingiausią jo knygos pavadinimą – *Išsprūstanti prasmė*: kokia reikšminga aliteracija!). Pavadinime autorius kartais leidžia sau daugiau nei tekste – jam šiuo atveju nebebaisi metafora, jis kaip tik gali pasikliauti jos apibendrinančia jėga. Tiesa, abstrakčių sąvokomis pagrįstų pavadinimų taip pat neatsisakoma. Jau aptartas pats knygos pavadinimas *Isiklausymai*. Tačiau dar ne vienas straipsnio pavadinimas yra itin iškalbingas: Vaičiūnaitei skirtas straipsnis pavadintas „Juditos aureolė“, Antanui Kalanavičiui – „Žodžių ankštys“, Juškaičiui – „Gyvenimas žodyje“, Miltonio ir Greimo dedikacijoms – „Žvaigždžių dialogas“, Konstantinui Snarskiui–Žvaigžduliui „Likęs šešėlyje“ (tai seniausias knygos tekstas, kurio pirminis variantas buvo paskelbtas dar 1986 m.), Vaidotui Spudui – „Iš literatūrinės nuošalės“. Beje, knygai svarbūs ne tik literatūros istorijos magistraliniai keliai, bet ir jų pakelės. Iš užmaršties šešėlio autorius ištraukia tokius poetus kaip Snarskis, Spudas, iš poetų žemininkų šešėlio – Eugenijų Matuzevičių... Šiuo atveju pašnekovai pasirenkami dar ir pagal regioninį principą: jie visi iš Šiaurės Lietuvos, kaip ir pats autorius, kuris, jo prisipažinimu, yra „biržėnas“.

Atidaus skaitymo branduolys – atskiri tekstai, kuriems daugiausiai skirta dėmesio: Albino Žukausko eil. „Padravos totoriukė“ (p. 11– 22), Alfonso Nykos-Niliūno eil. „L'embarquement pour Cythère“ (p. 51– 60), Apučio novelių triptikas „Žalias laiko vingis“ (p. 92– 101), Donelaičio poema *Metai* (tiksliau, „Pavasario linksmybių“ dalis, p. 164– 177), Balio Sruogos knyga *Dievų miškas* (p. 185– 193). Šių tekstų analizė knygoje, ypač poetinių, yra pati detaliausia. Aprėpiami įvairiausi reikšmės atspalviai, o poetinių tekstų, suprantama, dar ir jų formalios raiškos ypatybės, svarbios reikšmės kūrimo procesui. Pažymėtina išskirtinė autoriaus poetinė klausa, jo gebėjimas subtiliai susieti turinio ir išraiškos plotmės įvykius. Analizuojant eilėraščius atveriamas sudėtingas, bet darnus reikšmės procesas, kuriame kryžiuojasi kelios izotopijos, dėl kurių tekstas gali

būti skaitomas keliomis kryptimis vienu metu. Iš jų santykio atsiranda ypatingas meninis universumas, kai atpažįstami žodžiai tampa paslaptingi, aprėpiantys daugiau kitų reikšmių nei jas pajėgia užfiksuoti žodynai. Tai palieka stiprų įspūdį.

Semiotinė metodologija šioje knygoje pritaikoma taip, kad praturtintų teksto suvokimą, argumentuotai atvertų jo daugiareikšmiškumą ir meninės įtaigos galią. Su šiais dalykais susijusi ir paties autoriaus atliktos teksto analizės galia – gebėjimas atverti netikėtas teksto reikšmes. Jo pateikta analizė intriguoja kaip geras detektyvas: skaitydamas vis labiau imi laukti netikėtumo, to netikėtumo posūkio, kurį nuspėti iš anksto labai nelengva. Be to, dar ir teksto analizės pavydžiai knygoje nėra itin panašūs vienas į kitą. Autorius geba nesikartoti, atrasti vis kitokių aspektų analizei, vis kitaip priartėti prie teksto – vis kitaip prakalbinti savo brangų pašnekovą (pavyzdžiui, Vlodo Braziūno tekstus siūlo skaityti ir aktualizuoti jo kraštui būdingos poetinės geografijos, mitologijos, kalbos aspektais). Jei reikia, tam pašnekesiui užmegzti gali būti pasitelkti papildomi pagalbininkai: su analizuojamu tekstu susiję kiti tekstai ar net dailės kūriniai (analizuojant jau minėtą Nykos-Niliūno eilėraštį arba tiesiog skaitant mišrius – žodinius ir vaizdinius – naujausius Norvilo poetinius pranešimus). Analizės eiga priklauso ne nuo iš anksto žinomų modelių taikymo, o nuo derinimosi prie konkretaus teksto, siekiant geriausiai atliepti jo padiktuotas pokalbio sąlygas. Analizės yra lanksčios, įvairios, nenuobodžios, provokuojančios pratęsti interpretacinę veiklą. Atrodo, kad ir pats autorius ne visada žino, ką atras, kaip pasisuks tas nenusėjamas pokalbis, tačiau justis, kad jis atviras netikėtumams, ir, atrodo, pats jų tikisi. Tai labai panašu į estezės, ypatingo estetinio išgyvenimo, laukimą, nes vienas iš svarbiausių estezės požymių – būtent netikėtumas, kuris yra staigus ir labai stiprus grožio išgyvenimas, kai subjektas akimirką susilieja su stebimu objektu. Kaip neprisiminti knygos autoriaus pacituotos Miltono minties apie skaitymo aistrą:

Mano tokia prigimtis: knygų telkimas, rijimas, pasibraukymai, prisikrovimas, vykstant į kelionę [...]. Skaitau ne dėl to, kad galėčiau tai panaudoti, o kad juntu minties judėjimą, įcentrinę dinamiką, kuri išvaro drumzles. Žaidžiu su atrasta mintim ir vaizduote, ją pratęsiu, vedu iki begalybės (p. 262).

Knygos pabaigoje pateiktas sociosemiotiko Erico Landwskio semiotinis kvadratas (p. 280) gražiai apibendrina visą šią gana margą knygą: jis apibrėžia keturis

skirtingus prasmės režimus (programavimas–atsitikimas, manipuliacija–derinimasis) ir juos aprėpiančius du pagrindinius prasmės konstravimo takus. Anot autoriaus, „Pirmasis veda nuo atsitiktinumo per manipuliaciją į programavimą, nuo grynios rizikos į saugumą. Antrasis, aptartas Greimo esė „Apie netobulumą“ ir Lotmano „Kultūroje ir sprogame“, – nuo programavimo per derinimąsi į atsitiktinumą, nuo saugumo į riziką“ (p. 281). Be abejonės, ši subtiliai apie skaitymo nuotykius pasakojanti knyga yra susijusi su antruoju taku.